

L'infern i el dimoni a les rondalles mallorquines d'Antoni M. Alcover

M. Magdalena Gelabert i Miró

L'infern, un espai mític

Quan ens endinsam dins el món de les rondalles, una vegada travessat l'*Això era i no era* inicial, entenem que qualsevol situació és possible. La mateixa dinàmica de les rondalles ajunta personatges reals —que se situen a un espai conegut i proper i que actuen de manera versemblant— i imaginaris —com són les fades, els gegants o els dracs— que s'interrelacionen i dialoguen en la construcció de la trama de cada narració. Per això, a l'Aplec d'Antoni M. Alcover l'infern apareix dibuixat com un espai més i els personatges hi poden accedir fàcilment. Per exemple, a la rondalla «S'anellet» T569 ALC. GG. V (2009, 211-245),¹ l'heroi ha d'anar a dur un present de matances a l'infern, tal com li ha comanat el seu germà, i se'n va amb el senalló en mà caminant i demanant entresenyas fins que hi arriba i l'hi deixa.

En general, l'infern se situa dins una cova.² Les interpretacions sobre el significat simbòlic de les coves són molt diverses i depenen del context en el qual es troben. En principi, les coves solen constituir la porta a un món subterrani misteriós (Biedermann 2013, 141), com un portal sagrat que ens mena cap a un

¹ Les referències a les rondalles d'Alcover presenten, després del tipus rondal·lístic, la distinció entre l'edició crítica o definitiva de Grimalt i Guiscafrè (GG) o la popular de Moll (M), seguides del número de volum, després s'aporten la data d'edició i les pàgines corresponents.

² Vegeu l'article de Gelabert (2019b): «Les dones i les coves a les rondalles d'Antoni M. Alcover».

altre món que tant pot ser interpretat com un espai extern i meravellós en el qual habiten les deïtats o que amaga tresors i riqueses; com també es pot interpretar com la representació de l'espai interior, de l'inconscient.

Alguns exemples de rondalles de l'Aplec d'Alcover en les quals s'accedeix a l'infern a través d'una cova són «En Pere Catorze» T650A ALC. GG. V (2009, 355-375): «En Pere trobà l'infern, que tenia sa boca dins un coval d'un barranc molt fondo i aborronador» (371) o «S'anellet» T569 ALC. GG. V (2009, 211-245), en la qual l'entrada de l'infern és «davant un penyal que feia una boca de cova disforja amb unes grandioses barreres de ferro» (213); a «En Salom i es batle» T1525A ALC. M. VII (1995, 25-39) l'infern es troba a la boca d'un avenc.

Il·lustració del pintor Gabriel Pellisser, sobre la rondalla «En Salom i es batle».

En el cas de «Val més matinetjar que a missa anar» T613 ALC. GG. V (2009, 333-349), l'heroi, Xesc, pel fet d'haver-ho perdut tot, s'ha de refugiar dins una cova per passar la nit i s'amaga davall una campana que justament serà el lloc on s'asseurà Satanàs, el caporal dels dimonis que aniran apareixent a les dotze de la nit. Aquest entorn imaginat ve a ser una reproducció de l'infern.

La figura del dimoni i tipus de dimonis

Els dimonis són figures que fan por però que, per norma general, tenen un punt de grotesc i l'heroi o l'heroïna els poden vèncer si fan servir la intel·ligència i l'enginy. Ben diferents són els dimonis que apareixen a altres tipus de rondalles que es troben dins la sèrie «Bruixes, bruixots i fullets», aquí el dimoni hi apareix com una figura atterradora que espanta qui el convoca amb males arts, generalment amb el llunari. Aquest darrer tipus de dimoni és invencible quan se l'invoca i se'l deixa actuar, l'única sortida que hi ha és resar a Déu i dur damunt elements protectors i beneïts com la creu o escapularis.

El dimoni té un comportament propi de la seva personalitat: apareix misteriosament quan algú li promet l'ànima i desapareix quan ha acabat la seva missió. Fàcilment dona diners a qui n'hi demana i fa les feines més feixugues de manera ràpida i eficaç. L'amo crida els dimonis a les 12 h de la nit i li fan les feines que els encomana. Els dimonis treballen la terra amb les ungles i les banyes, arpleguen els fems dels animals que pasturen, etc. Un dels exemples més clars és el de la rondalla «Una madona que enganà el dimoni» T1175 ALC. GG. VIII (2019, 83-91).

La definició de *dimoni* que Alcover inclou en el DCVB explica: «1. L'esperit del mal; cadascun dels àngels rebels, i especialment llur príncep Satanàs» i hi afegeix «a) Com a nom genèric dels esperits malignes». Dins l'apartat de cultura popular amplia aquesta informació:

El dimoni és un esperit al qual la imaginació popular atribueix forma corpòria, considerant-lo extraordinàriament lleig, pelut, de color negre, vermell o verd, amb banyes, llarga cua, ales de rat-penat i potons de boc. Pot prendre diferents figures per no deixar-se conèixer dels homes i poder-los temptar més fàcilment, però això és accidentalment, i encara no poques vegades se li descobreixen les banyes o la cua malgrat del seu desfrès.

Un cas emblemàtic és el de «Na Blancaflor» T313A ALC. GG. I (1996, 479-495); en aquesta ocasió, la relació de na Blancaflor amb el dimoni té una base familiar ja que ella és la filla del dimoni. La jove és conscient de qui és son pare i el tem però també sap que el pot vèncer. S'ofereix a ajudar l'heroi encara que vagi contra el seu pare. Na Blancaflor usa les estratègies de les quals disposa

perquè té poders extraordinaris. Ella sap que representa el bé i que son pare representa les forces del mal; malgrat tot, però, se'n compateix i el diable aprofita i la deixa com a morta. L'atzar i la dinàmica de les rondalles fan que s'arribi a un final feliç.

En aquesta rondalla se'ns explica com actua el diable i quines són les estratègies per no caure en les seves urpes. En primer lloc, s'ha de dur algun element beneït damunt el cos; sempre s'ha de fer anar el dimoni davant. Mai no s'ha d'entrar dins la seva casa o palau i s'ha de vetlar perquè no hi entri tampoc l'ombra de la persona que el dimoni persegueix. S'ha de ser amable amb ell i demanar-li quines feines vol que es facin, però això té el seu contrapunt ja que permet demanar-li al dimoni coses a canvi i aquest es veu obligat a concedir-ho.

El dimoni gros

El dimoni gros sol jugar a cartes i sempre guanya, excepte quan les cartes són màgiques com és el cas de les que té «Es jai de sa barraqueta» T330 ALC. GG. II (1998, 185-193), perquè les hi ha donades el Bon Jesús. De vegades va acompanyat d'ànimes que se'n du cap a l'infern, com és el cas també de la rondalla esmentada.

A «Val més matinetjar que a missa anar» T613 ALC. GG. V (2009, 333-349),³ la jerarquia que s'estableix entre el col·lectiu dels dimonis és clara: Satanàs té el poder absolut i tots els altres dimonis li han de retre comptes.⁴ Aquesta rondalla mostra com les relacions entre els dimonis són marcades per l'escarni i la violència i ells es recreen en el patiment propi i dels altres.

La mateixa rondalla, «Val més matinetjar que a missa anar» T613 ALC. GG. V (2009, 333-349), és un dels casos destacats en el qual trobam una panoràmica molt explícita de com es conceben els dimonis, com actuen i com s'interrelacionen, segons la visió d'Alcover. Els personatges de l'infern són caracteritzats de manera grotesca, formen part d'«un escabotell de dimonis que me venien tots xarpats». El cabdill és Satanàs, que Alcover descriu de la manera següent:

Es qui feia la capa era com una torre, amb un banyam de set braces i una coa ben enravenada, que li donava set voltes p'és cos. De ses ungles no en parlem: a cada una poria dur bellament un homo ponxit, lo mateix que dur una pampaiola.

S'assegué damunt sa campana i quatre dimonis el ventaven amb sàrries buides per fer-li un poc de fresca. Pantaixava a les totes: se veia que venia molt encès i més cremat que un cabo de realistes.

Tots fora ell tremolaven, i no de fred (Alcover 2009, 338).

³ Vegeu l'estudi específic de Gelabert (2020) sobre els elements reals i imaginats d'aquesta rondalla: «Val més matinetjar que a missa anar» T613 ALC. GG. V (2009, 333-349).

⁴ Vegeu la interessant aportació de Pujol (2013), sobretot l'apartat «Anatomia del diable».

Hem de recordar que a les rondalles d'Alcover els personatges són més descrits del que és habitual al gènere rondallístic a causa de la potència de la seva intervenció com a escriptor. En el fragment anterior, tot i que és molt breu, s'observa l'estil que caracteritza l'Aplec i que ha fet que Jaume Guiscafrè (2017, 115-139) parli del canonge com l'instituidor del cànon rondallístic. Observam com el dimoni gros produeix molta por als altres, que es veuen obligats a retre-li comptes de quines han estat les seves malifetes. Per descriure el mal que han repartit es basa en situacions típiques: temptar ànimes, desavenir famílies, esborrellar matrimonis, fer barallar cunyades, nores i sogres o posar paranys.

A moltes rondalles, com per exemple «En Pere de sa coca» T332 ALC. GG. II (1998, 220-226) o «Es jai de sa barraqueta» T330 ALC. GG. II (1998, 185-193), apareix un sol dimoni que, sovint, és designat amb majúscula inicial; podem suposar que es tracta del dimoni gros, tot i que no s'especifica ni es descriu gaire la seva forma física. Se sol donar per sabut com és i quines són les seves males arts, només esmentant-lo.

Els dimonis menors

D'entre el conjunt de dimonis menors, en destaquen tres que apareixen a «Val més matinetjar que a missa anar» T613 ALC. GG. V (2009, 333-349) i són els que presumeixen davant el «senyor Satanàs» d'haver-la feta més grossa: el primer es fa passar per home i fa creure a dos que discutien que val més matinetjar que anar a missa; la segona malifeta és embossar una font, la de Santa Margalida d'on beu tota la vila de Felanitx i, en conseqüència, tot el poble ha pres cap als insults i les baralles; la darrera ha estat «posar unes herbes maleites dins un potet de confitura» que la filla del rei s'ha menjat i, com a conseqüència, «aviat batrà es peus».

Cadascun dels tres dimonis secundaris té un atribut que el caracteritza: el primer té «una coa ben enravenada, que en lloc de penjar prenia cap amunt»; el segon, «un nassarrot que, sense ponderar gens, devia tirar tres paums de llarg i p'ets aranells li sortien dos bolics de cerres just pues de porc singlar»; el tercer «passetjava un banyam que feia feredat: dues banyotes just dentals d'arada amb una mala fi de banyons ben enrevisclats, lo mateix d'una figuera sense fuies». Els atributs que els tres dimonis llueixen orgullosos serveixen a Satanàs per amenaçar-los durament si no arriben a bon port les seves gestions malignes. Com que cap de les tres missions acaben bé, Satanàs compleix la seva amenaça davant la befa i el gaudi de la resta de dimonis i desproveeix els tres dimonis menors de l'element que els caracteritzava.

Versió d'una escena de la rondalla «Val més matinetjar que a missa anar» de Gabriel Pellisser.

Se'ns diu que és un dimoni cucarell el que apareix a la rondalla «Es pou de sa lluna» T301A ALC. GG. I (1996, 223-235). La seva tasca és la de vetlar la pedra damunt la qual està assegut dins el pou perquè és la filla petita del rei, que ha estat transformada per una mala fada. Sembla que els dimonis cucarells són els guardians d'alguna persona o de tresors i també actuen com a porters de l'infern.

A «Es Castell d'Iràs i no tornaràs» T313C ALC. GG. I (1996, 499-527) na Fadeta —que prèviament ha invocat homenets i donetes de colzada per fer una feina semblant— destapa un canonet d'or que du dins la butxaca i «es sortí un esbart de dimonis boiets tan gros que ningú era capaç de comptar-los. I no tenien repòs: i bots, i xecalines, i corregudes, i sempentes» (p. 511). En haver acabat les feines que havien de fer, Alcover ens conta que «Na Fadeta se va veure amb feines per tancar dins es canonet d'or es dimonis boiets, que anaven desbaratats de tot». Quan els hi tengué, tocà soletes (p. 512).

Hem pogut observar que els dimonis boiets són hiperactius i estan desesperats per fer feina, no es poden aturar per res i fan feina amb el seu propi cos, usen

les mans i ungles, les dents o les banyes. Un exemple el trobam a la rondalla anterior, «Es Castell d'Iràs i no tornaràs» T313C ALC. GG. I (1996, 499-527), quan na Fadeta els mana feines:

Com es dimonis boiets varen haver sentida Na Fadeta, formen una partida d'estols. Uns ja estan aferrats a ses auzines, uiastres i llampúdols; i tirada ve i tirada va, ta-trac!, ses soques rompudes; i en tocar mata, ja la veuen amb so rabassó per amunt. I altres s'aborden a ses branques, en fan trossos i munts, i les feixen; mentres una partida amb perpals i picasses ja peguen a ses roques i sobrams; i esclafits i còdols i llenques a l'aire. Ja n'hi ha que fiquen ses banyes dins sa terra, empenyen i llaura qui llaura, i bons terrossos, que una partida posen damunt es feixos de llenya, compartits en filera pertot, i al punt ja estan fets es formiguers. Los peguen foc; i fum i més fum. Ja són cremats, ja los escampen, ja fan goret, ja giren, ja sembren. Una partida prenen el vol, i menen nigulets que se posen a ploure. Sa llavor neix; tot ja verdetja, i creix una cosa mai vista. Mentres es dimonis boiets amb ses ungles entrecaven i xarcolen, sa xeixa pren un blau lo més garrit, posa canya, treu espiga, tomba es coll de lo bé que grana; i es dimonions amb ses dents ben esmolades, clavada i altra an es brins, com los veuen ben granats. Ja han feta una era, ja garbetgen, ja estenen, ja baten, ja venten, ja traspalen, ja han ererat. Un estol acaba un molí de vent, i mol es gra; un altre acaba un forn, i li peguen foc. Una partida, braços arromangats, esperen sa farina. Los ho duen, pasten, fenyen, ja és tou, ja enfornen... (p. 511-512).

Els dimonis boiets o dimonions acceleren el pas del temps, com si anàs a càmera ràpida, i poden fer en un sol dia el que habitualment es fa amb mesos o amb un any, també dominen els elements: fan ploure quan toca regar el sembrat, per exemple, i no tenen res impossible.

Resulta curiós que a la rondalla «El Bon Jesús i Sant Pere i l'amo d'Es Tossals Verds» T330 ALC. GG. II (1998, 196-201), l'amo guanya quatre-centes ànimes al dimoni jugant a cartes i acte seguit les posa a fer feines gairebé com si fossin dimonis boiets:

I gira en coa amb ses quatre-centes ànimes cap an Es Tossals Verds.

I què fa l'amo?

Les arma d'aixades, càvecs i senaies, i else diu:

—Hala, fora son! Que ací tothom ha de fer feina! Hala si vos n'anau per totes ses enclètxes, grenys, timbes, cocons i covals a replegar-me tota quanta de terra hi haja, i la me duis dins aqueixes tanques de devora ses cases! A veure si les feim de primera! Que ara, ja ho veis, són primes i xereques de tot. En tenen massa poca de llecó.

Ell aquelles ànimes ja varen haver agafades aquelles xades, càvecs i senaies, i foren com a molins que han perduda sa nàdia, de tant que s'afanyaven a trescar enclètxes, grenys, timbes, cocons i covals. I tota sa mica de terra que hi trobaven, cap a ses tanques de devora ses cases.

I ja ho crec que dins un parei d'anys aquelles tanques foren terra de primera: s'hi alçaven unes anyades orbes.

I l'amo ben content, i ses quatre-centes ànimes que feien tota quanta feina else senya-

ven i gens de greu que no les sabia, i prou agràides que estaven a l'amo, que les havia tretes de ses ungles d'En Banyeta-verda (p. 199-200).

També trobam figures positives que actuen de manera semblant als dimonis boiets i que, de manera extraordinàriament ràpida, realitzen tasques impossibles; és el cas dels homenets i donetes de colzada que també apareixen a la rondalla «Na Joana i la fada Mariana» T428 ALC. GG. III (2001, 254-260):

Na Joana li conta es pas i En Bernat pega siulo, cridant:

—Hala, homonets i donetes, veniu tots a treballar!

I, zas!, compareixen dos estols d'homonets i donetes de colzada, menudois, remolests, que pareixia que tenien argent viu dins el cos i venguen bots, xecalines, cucaveles i tombarelles. —Uei! —diu En Bernat—, ja botareu en haver acabada sa tasca!

Les reparteix es covo de llana, un borraió perhom dient-los:

—Hala a rentar aqueixa llana fins que sia blanca, ben blanca!

I ja són partits, renta qui renta, i amb una exhalació tots aquells borraions foren blancs ben blancs, i else tornen an En Bernadet, que else diu:

—Per amor de Déu sia, bona gent! I ara ja vos ne poreu anar allà on tengueu es cap girat.

Se'n van fent lulea i bogiot (p. 255).

És curiós com aquests homenets i donetes tenen més habilitats que el mateix dimoni ja que a altres rondalles com «Es dimonis boiets de Mainou» T1183 ALC. GG. VIII (2019, 95-96) no han pogut acomplir la tasca —rentar un vell de llana negra fins que tornàs blanc— que els havia estat encomanada.

Els noms del dimoni i les expressions referides al dimoni

La figura diabòlica apareix designada amb noms diversos, el més comú és dimoni però n'hi ha d'altres com Banyeta-verda, Barrufet, Satanàs, etc. L'amo que apareix a «El Bon Jesús i Sant Pere i l'amo d'Es Tossals Verds» T330 ALC. GG. II (1998, 196-201) ha demanat al Bon Jesús el do de tenir unes cartes amb les quals no pugui perdre mai, així guanya al dimoni tots quants doblers té i també li guanya quatre-centes ànimes. Es refereix a ell com «En Banyeta-verda» (p. 198). També s'usa aquest nom a la rondalla «En Bernadet i la reina manllorada» T462 ALC. GG. III (2001, 359-379). Quan l'agressora mor, Alcover ens diu: «I En Banyeta-verda la se'n va dur més que de pressa a l'infern per fer-li pagar totes ses polissonades que havia fetes, que eren més que es cabeis d'es cap» (p. 378).

A «Es dos bessons» T303 ALC. GG. I (1996, 341-350), una vegada vençuda l'agressora es diu: «En Barrufet en va fer festa» (p. 349). En Barrufet també és un dels noms que se li atribueix al diable. Un cas estrany de dimoni és el

Il·lustració del pintor Gabriel Pellisser, sobre la rondalla «En Salom i es batle».

del pare de «N'Elieoretta» T310 ALC. GG. I (1996, 360-399) anomenat «Vei Orquès» i, en relació amb aquest personatge, Alcover afegeix en nota a peu un comentari molt aclaridor: «Segons mos diu el nostre bon amic don Antoni M. Penya, a Felanitx contem també aqueixa rondaia, i an aqueix personatge li diuen es *Vei-Orquès-dimoni*. ¿Vindrà *Orquès* de l'*Orcus* llatí, que vol dir *infern*?». Al llarg de la rondalla aquest personatge es comporta com un pare enutjós i malcarat, que tanca la filla dins una torre per por que li prenguin i quan ella fuig dalt un cavall amb en Bernadet fii de rei, li fa una maledicció que la transforma en cara d'ase. Tanmateix, gràcies a les estratègies de bondat de na Trec-a-trec, la maceta que acompanya n'Elieoretta i l'assisteix, el Vei Orquès accedeix a tot quant ella li demana i, fins i tot, li diu la manera com es pot alliberar de la cara d'ase. Sembla que la seva relació amb el dimoni és més de nom que no de fets.

Els anomenats dimonis boiets o dimonions, com hem vist, són hiperactius i quan surten no hi ha qui els aturi si no és per fer-los fer feines ja que no es cansen mai. Apareixen a rondalles com «Es Castell d'Iràs i no tornaràs» T313C ALC.

GG. I (1996, 499-527) o a «Una madona que enganà el dimoni» T1175 ALC. GG. VIII (2019, 83-91).

A «En Pere de sa coca» T332 ALC. GG. II (1998, 220-226) el dimoni apareix amb majúscula inicial al llarg de tota la rondalla: «El Dimoni», així podem pensar que es tracta del dimoni gros i no d'un dimoni qualsevol. Al final de la història també s'hi refereix com «En Barrufet» (p. 226). També apareix «El Dimoni» amb majúscula a «Es jai de sa barraqueta» T330 ALC. GG. II (1998, 185-193); alhora, apareixen a aquesta rondalla noms particulars: per referir-se al dimoni li diu «En *Tibo*» i «En *Coarrut*», a més d'anomenar-lo Banyeta-verda.

Fins i tot el simple fet d'anomenar el dimoni ja fa por i, en moltes ocasions, qui l'anomena fa servir una fórmula que pugui contrarestar els efectes negatius; generalment és una fórmula religiosa com ara «Era el dimoni (Jesús, sant Antoni)», de la rondalla «El Bon Jesús i Sant Pere i l'amo d'Es Tossals Verds» T330 ALC. GG. II (1998, 196-201). També apareix la mateixa expressió a altres rondalles com «Es soldat de sa motxilla» T330B ALC. GG. II (1998, 205-212); en diverses ocasions, quan el narrador explica que ha caigut un dimoni de dins la xemeneia diu: «I tutum!, cau un altre dimoni, Jesús, sant Antoni!» (p. 209). La figura de sant Antoni resulta protectora contra les temptacions del dimoni, perquè suposadament el sant les patí en vida, i la de Jesús protegeix de tots els mals.

La figura del dimoni és molt present a l'imaginari popular i n'és una bona mostra l'enorme quantitat d'expressions, frases fetes, refranys i dites populars que l'esmenten. A l'Aplec d'Alcover n'hi apareixen de tota casta ja que precisament l'autor es recrea en l'ús de la llengua tan complet i ric com és possible. Aquests usos demostren la força d'aquesta figura maligna que ens acompanya en el dia a dia i en les tasques quotidianes i el feim present tant per témer-lo com per esperonar-nos a superar-lo.

Els casos són molt diversos i els trobam a tot tipus de rondalles com les d'animals, per exemple. A «S'homo i es lleó» T157 ALC. GG. I (1996, 135-137), quan el lleó ha estat vençut per l'home el compara a un dimoni amb els termes següents: «—Ai! —deia ell—. Ai! I ventura que me'n som pogut escapar! Això no és un animal! Això és un dimoni! Sembla mentida que aqueixa mica de cosa m'haja hagut de safalcar! No me'n vien donada cap mai de lliçó com aquesta!» (p. 137). Observam com els animals fan servir la figura del dimoni com el més terrible i invencible dels éssers. El lleó hi compara l'home perquè pensa que ha fet ús d'uns poders que no són propis dels animals, ni dels humans, sinó que corresponen a una categoria superior d'éssers fantàstics dels quals els dimonis formen part. Fins i tot sant Pere usa expressions referides al dimoni, s'exclama: «—Com dimoni deixau que aquell bou abrús aqueix blat d'es clos?»,

diu a «El Bon Jesús i Sant Pere i l'amo d'Es Tossals Verds» T330 ALC. GG. II (1998, 196-201).

En la mateixa línia hi ha l'afirmació del rei que apareix a «S'aucellet» T235* ALC. GG. I (1996, 141-151), quan es refereix a l'animaló que reviu dins la seva panxa una vegada mort, plomat, cuit i engolit: «—Què he de tenir? —deia el rei—. Es dimoni de s'aucellet que em canta dins sa panxa!» (p. 148). És un dimoni perquè actua com a tal, de manera endimoniada, fa ús d'un poder que no és propi d'animals ni de persones. En un altre sentit, trobam l'expressió «es dimonió de sa cusseta» (p. 74) que apareix a «Na Tricafaldetes» T327A ALC. GG. II (1998, 65-84); aquí s'usa el terme dimonió de manera amable, perquè l'animalet ha fet la malifeta de menjar-se les figues que ella anava tirant perquè li servissin de guia per tornar a casa, però ha estat sense mala intenció —és una rondalla del tipus 327 A *Hansel and Gretel*.

També s'invoca la figura del dimoni com a maledicció per enviar-hi persones o coses de les quals qui parla se'n vol alliberar. És el cas de «De com es sol i es vent es provaren» T298 ALC. GG. I (1996, 159-160); quan l'home està cansat

«Una madona que enganà el dimoni», il·lustració de Gabriel Pellisser.

de patir calor a causa del sol s'exclama: «Que se'n vaja an el dimoni es capot!» (p.160). O es refereixen a la manera com alliberar-se'n; tal és el cas d'«Es voltor i es busqueret» ALC. GG. I (1996, 173-174) ja que el primer, cansat de les males jugades del busqueret, aprèn la lliçó: «I en sentir un busqueret, era com el dimoni amb la creu».

De vegades, es dona la culpa al dimoni de les males intencions i de les malifetes que les persones fan, com passa a «Ses tres flors» T506A ALC. GG. IV (2006, 37-62), quan els mariners pensen de tirar a la mar l'heroi:

Què me'n direu? Ell com el Dimoni los tengué tan embiombats, an aquells bandues de mariners, contra en Miquelet, que ja no el porien veure amb uis que tenguessen, però que es cuidaven prou de no fer-l'hi coneixedor per porer-li pegar es porro més gros i més a ferir, llavò el Dimoni los fa llampegar dins es carabassot una idea feresta, que tot d'una les va fer feredat i negú la gosava dir a s'altre, fins que es més desenfreit de sa guarda un dia agafa ets altres i les ho diu ben d'amagat i en tot secret

[...]

—Sí que has pensat bé! —diuen ets altres mariners. El dimoni ets per tirar un pla! Se veu que el Dimoni només te guanya de banyes (p. 45).

La jaia Malaixamussa d'«Es dotze mesos i dues jaies» T480 ALC. GG. III (2001, 431-458), que tot ho veu malament, quan a l'agost fa tanta calor i no vol fer feina diu «El dimoni que en faça» i en una altra ocasió s'exclama: «—I ¿Què dimoni emperiolau assegudots i mans fentes en lloc de fer feina?» (p. 446). També s'usa la mateixa expressió «—I que dimoni serà això ara?» (p. 110) a «En Ferrandí» T320 ALC. GG. II (1998, 103-124) com a exclamació de sorpresa, tal com l'usa el rei quan el descobreix davall el seu llit: En Ferrandí «—Ah gran polissó de Ferrandí del dimoni» (p. 110). O més endavant: «—I com dimoni —diu el rei— aquesta dona ha agafat es so tan fort? [...] —Què seràs el dimoni per dormir?» (p. 112). La primera de les expressions, referida a Ferrandí, reflecteix ira, en canvi aquestes dues darreres són dites pel rei amb un cert afecte, ja que es refereix a la seva esposa a qui suposadament estima. L'ús d'aquestes expressions de manera tan propera dins el text rondallístic ens fan veure la versatilitat del terme i el gran nombre de connotacions que té, tot depenent del to i de la situació comunicativa dins la qual s'utilitza.

En la mateixa línia de l'anterior, trobam a «Es tres mantells d'or» T400 ALC. GG. II (1998, 233-241) «què dimonis hi tenia l'amo, dins aquella cambra» (p. 235). I a «En Joanet i es cavallet conseier» T329 ALC. GG. II (1998, 135-161) apareixen les següents exclamacions: «—Què dimoni té aqueix animal! Això no és un cavall! Això és un dimoni!», quan veuen que el cavallet passa molt ràpidament per davant la gent.

Les expressions que apareixen relacionades amb el dimoni són freqüents i

tant es refereixen al seu poder com a les seves debilitats, tal és el cas del que diu el personatge de n'Escarda-penyès de la rondalla meravellosa «En Joanet de l'onso» T301B ALC. GG. I (1996, 237-261), del tipus AaTh 301B *The Strong Man and his Companions* o ATU *The Three Stolen Princesses*, que, davant la pregunta de l'heroi, en Joanet, sobre què fa de bo, respon: «—No li feim gaire. Avui no tenia jornal, i he dit: me'n vaig a esclafar tantes puntes, bonys i regruixos com fan ses penyes de mar, i així no hi haurà aquella mala petja, que el dimoni hi perdria una ànima» (p. 243). A la mateixa rondalla, hi apareix una referència a l'agressor com «Era aquell mateix dimoni de jai», les connotacions negatives que s'atribueixen al jai s'expressen a través de la identificació amb la figura del dimoni.

Es poden referir a una fada dolenta com passa a «En Bernadet i la reina manllurada» T462 ALC. GG. III (2001, 359-379); quan es descriu la dona es diu que «era fada, però de ses més fines, que el dimoni només li guanyava de banyes» (p. 360). Fins i tot, aquestes expressions es posen en boca del personatge del dimoni mateix, com a «Es jai de sa barraqueta» T330 ALC. GG. II (1998, 185-193); quan el dimoni planeja ofegar el jai dins el torrent s'exclama: «perquè ell és el reverent dimoni! A mi i tot, que estic tan alerta, la m'ha feta» (p. 190).

La referència a la figura del dimoni també s'usa com a amenaça, com passa a «Es dos bessons» T303 ALC. GG. I (1996, 341-350) quan l'heroi amenaça l'agressora tot dient: «—Si no em treis el meu germà —li diu—, si no el me treis a ell, es cavall i es ca, aquí mateix el dimoni vos ne du». Una vegada que la mala jaia es veu obligada a alliberar els cavallers que tenia presos li afuen cans i cavalls i d'ella no en queda ni la pols i se'ns diu que «En Barrufet en va fer festa».

Conclusions

La construcció d'un imaginari col·lectiu vinculat a l'infern i a la figura del dimoni es va formant al llarg del temps i es va fixant en les diverses manifestacions folklòriques. Les rondalles, pel fet de ser un gènere narratiu, permeten l'expansió de les descripcions i la recreació de situacions que s'expliquen de manera detallada. D'altra banda, a l'Aplec de rondalles d'Antoni M. Alcover l'infern apareix dibuixat com un espai més i els personatges hi poden accedir fàcilment. En general, l'infern se situa dins una cova. Les interpretacions sobre el significat simbòlic de les coves són molt diverses i depenen del context en el qual es troben.

La figura diabòlica apareix designada amb noms diversos, el més comú és dimoni però n'hi ha d'altres com Banyeta-verda, Barrufet, Satanàs, etc. Es tracta

d'un personatge ben dibuixat i viu a les rondalles mallorquines d'Antoni M. Alcover i n'és un dels més característics. Els dimonis presenten diverses tipologies que abracen des de les figures grotesques fins a les terrorífiques: hi sol haver el dimoni gros, anomenat simplement Dimoni, que sol aparèixer de manera individual, i també els dimonis menors: dimonis cucarells, dimonis boiets o simplement dimonis. Moltes vegades deduïm quin tipus de dimoni és per com actua o pel context dins el qual se'ns presenta.

La figura del dimoni és molt present a l'imaginari popular i n'és una bona mostra l'enorme quantitat d'expressions, frases fetes, refranys i dites populars que l'esmenten. A l'Aplec de rondalles d'Alcover n'hi apareixen de tot tipus ja que precisament l'autor es recrea en l'ús de la llengua tan complet i ric com és possible. Aquests usos demostren la força d'aquesta figura maligna que ens acompanya en el dia a dia i en les tasques quotidianes i el feim present tant per témer-lo com per esperar-nos a superar-lo.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AARNE, Antti; Stith THOMSON (1961). *The types of the folktale*. Helsinki: Soumalainen Tiedeakademia, Academia Scientiarum Fennica. (FFCommunications; 184)
- ALCOVER, Antoni M. (1936-1972). *Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Vol. I a XXIV. Palma: Moll.
- (1996-2017). *Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Vol. I a VIII. Edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafrè. Palma: Moll.
- *Alcover Notes de rondalles* III. Llibreta original manuscrita.
- ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de Borja (1980). *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Palma: Moll. També disponible en línia a: <<http://dcvb.iecat.net/>> [Consulta: març 2020]
- BETTELHEIM, Bruno (1983 [1976]). *Psicoanàlisi de los cuentos de hadas*. Traducció de Silvia Furió. Barcelona: Crítica.
- BIEDERMANN, Hans (1993). *Diccionario de simbolos*. Traducció de Juan Godo Costa. Barcelona; Buenos Aires; México: Paidós.
- CIRLOT, Juan-Eduardo (1991). *Diccionario de simbolos*. Barcelona: Labor.
- ESTÉS, Clarissa Pinkola (2008). *Mujeres que corren con los lobos*. Traducció de M. Antonia Menini. Barcelona: Ediciones B.
- FRANZ, Marie-Louise von (1984 [1972]). *La femme dans les contes de fées*. Traducció de Francine Saint René Taillandier. París: La Fontaine de Pierre.
- (1995). «El proceso de individuación». A: JUNG, Carl G. *El hombre y sus simbolos*. Barcelona; Buenos Aires: Paidós, p. 158-229.
- GELABERT MIRÓ, M. Magdalena (2018a). *La dona a les Rondalles Mallorquines d'Antoni M. Alcover*. Manacor: Món de llibres.
- (2018b). «Algunes reflexions sobre els informants d'Antoni M. Alcover». A: GELABERT, M. Magdalena (ed.). *Vigència, transmissió i transformació de les tradicions orals*. La Vall d'Uixó: GEE-IEC.
- (2019a). *Antoni M. Alcover i les dones. El model social i el poder de les dones que dibuixa Antoni M. Alcover a l'Aplec de Rondalles Mallorquines*. Palma: Documenta Balear.
- (2019b). «Les dones i les coves a les rondalles d'Antoni M. Alcover». A: DURAN, Bàrbara; GELABERT, M. Magdalena; VALRIU, Caterina (ed.). *Paisatge i conflicte social: coves, refugis i trinxeres*. Barcelona: GEE-IEC.
- (2020). «Entre la terra i l'infern: món real i imaginat a la rondalla d'Alcover "Val més matinetjar que a missa anar?" T613». Barcelona: GEE-IEC.
- GUISCAFRÈ, Jaume (2017). *Es jaquet d'en Jordi des Racó*. Manacor: Institució Pública Antoni M. Alcover.
- GRIMALT, Josep Antoni (1978). «La catalogació de les rondalles de mossèn Alcover com a introducció a llur estudi». *Randa*, núm. 7, p. 5-30. Barcelona.
- (1996-2019). «Introducció». A: ALCOVER, Antoni M. *Aplec de Rondalles Mallorquines d'En Jordi d'es Racó*. Vol. I a VI. Edició a cura de Josep A. Grimalt i Jaume Guiscafrè. Palma: Moll.
- JANER MANILA, Gabriel (2008). *Hem d'enganyar el dimoni. Fantasia còmica i literatura de tradició oral*. Palma: Documenta Balear.
- JASSO, Vicenç; TORRENS, Catalina (2007). *Les rondalles mallorquines. Identitat i etnografia*. Palma: Lleonard Muntaner.
- LLULL MARTÍ, Antoni (2008). *Diccionari d'expressions lingüístiques recollides de les Rondalles Mallorquines d'En Jordi des Racó (Mn. Antoni M. Alcover)*. Palma: Moll.
- LÜTHI, Max (1976 [1962]). *Once upon a time. On the Nature of Fairy Tales*. Traducció de Lee Chadeayane i Paul Gottwald amb afegits i suggeriments de l'autor. Bloomington: Indiana University Press.
- (1979 [1947]). *La fiaba popolare europea. Forma e natura*. Traducció de Marina Cometta. Milà: Mursia.
- ORIOI I CARAZO, Carme (1997). *El folklore català en el seu context*. Barcelona: Altafulla.
- (2002). *Introducció a l'etnopoètica. Teoria i formes del folklore en la cultura catalana*. Valls: Cossetània: Universitat Rovira i Virgili.
- PROPP, Vladimir (1980 [1946]). *Las raíces históricas del cuento*. Madrid: Fundamentos.
- (1987 [1928]). *Morfología del cuento*. Madrid: Fundamentos.
- PUJOL, Josep M. (2013). *Això era i no era. Obra folklòrica de Josep M. Pujol*. Edició a cura de Carme Oriol i Emili Samper. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili.
- SAGRERA, Bàrbara (2019). *Corpus de fraseologia de les Illes Balears*. Manacor: Món de llibres.
- TEMPORAL, Josep (1998). *Galàxia Propp. Aspectes literaris i filosòfics de la rondalla meravellosa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2014). *Rondalla meravellosa i filosofia. Una fonamentació antropològica*. Manacor: Món de llibres.
- UTHER, Hans Jörg (2004). *The Types of International Folktales: A Classification and Bibliography. Based on the System of Antti Aarne and Stith Thomson*. Vol. I a III. Helsinki: Soumalainen Tiedeakademia, Academia Scientiarum Fennica. (FFCommunications; 284-286)
- VALRIU LLINÀS, Caterina (1998a). *Influències de les rondalles en la literatura infantil i juvenil catalana actual (1975-1985)*. Palma: Moll.
- (2010). *Imaginari compartit. Estudis sobre literatura infantil i juvenil*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ZAPATA RUÍZ, Teresa (2007). *El cuento de hadas, el cuento maravilloso o el cuento de encantamiento*.

Un recorrido teórico sobre sus características literarias. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

ZIPES, Jack (2014). *El irresistible cuento de hadas. Historia cultural y social de un género.* Traducció de Sílvia Villegas. Buenos Aires: Fondo de Cultura Económica.

ALTRES ENLLAÇOS CONSULTATS I CITATS

<http://dlc.iec.cat/> [Consulta: octubre 2021]

<http://alcover.iec.cat/> [Consulta: octubre 2021]

<http://rondcat.arxiudfolklore.cat/> [Consulta: octubre 2021]

<http://bibliofolk.arxiudfolklore.cat/> [Consulta: octubre 2021]

Els espais turístics com a mirall de lo nostro. El discurs de l'autenticitat

Bàrbara Duran Bordoy

Introducció

Aquesta comunicació¹ vol apropar-se als espais turístics com a *espais mirall* on els mallorquins pogueren albirar una imatge de la seva pròpia societat i elaborar valors culturals i antropològics que són articulats, des de la perspectiva d'aquest estudi, per la música i la dansa. Els espais turístics primerencs de la part forana (són citats aquí Cala Figuera, Cales de Mallorca, Porto Cristo, Cala Bona, Cala Millor i Port de Felanitx) són llocs lluny de Palma (on el turisme internacional ja era força present) i veren com les primeres actuacions de *ball mallorquí* eren interpretades per al públic internacional.

En relació amb la dansa tradicional, els tallers que va promocionar la Sección Femenina ofereixen la perspectiva de l'adoctrinament ideològic, però en el seu moment ajudaren a la conservació de determinats elements coreogràfics i musicals que eren, abans, patrimoni de la societat rural. Aquest model de pràctica de la Sección Femenina influí en el naixement de les escoles de ball de bot o ball de pagès a diverses poblacions, que així transmeten la dansa en indrets on pràcticament s'havia perdut (Martínez del Fresno 2013, 110).

Aquest ensenyament més reglat ha estat qüestionat per tendències contem-

¹ Una versió esquemàtica d'aquesta comunicació fou presentada a les XXXVIII Jornades d'Estudis Locals, *Cultura turística i identitats múltiples a les Illes Balears: 50 anys de l'Institut d'Estudis Balearics*, Palma, 15-17 d'abril del 2021, Arxiu del Regne de Mallorca.